

Itkud komi matuse- ja tõrjekombestikus

Galina Mišarina

Teesid: Artiklis räägitakse komi rituaalse itku kahest tüübist: matuseitkust ja kahjustajate (näiteks lutikate majast ja takjate põllult) tõrjumise kombestiku käigus esitatud itkudest. Peatutakse itku maagilisel aspektil ja analüüsitakse tõrjeriitustes kasutatud itkude žanriküsimust. Kuigi tõrjeriituste tekstid toimivad loitsude ja manamistena, võib kombestiku kontekstis täheldada paljusid itku esitamisloogika elemente. Matustel ja tõrjeriitustel esitatud tekstide analüüsides jõuab autor järeldusele, et peale retsiteeriva esituse, poetika ja ühtse rahvapärase terminoloogia on sarnasusi esitusviisis ja ühtses maagilises aluses, mis annab talle aluse liigitada tõrjeriitustes kasutatud tekstid itkudeks.

Märksõnad: itk, komid, leinakombestik, loitsud, tõrjemaagia

Teaduskirjanduses eristatakse vastavalt funktsioonile surnu-, pulma- ja nek-rutiitke, mis kuuluvad rituaalsete itkude hulka. Väljaspool kindlat tseremooniat esitatud itkud on mitterituaalsed ehk olmeitkud. Kõige arhailisemad ja tuntumad paljudes kultuurides on surnuitkud. Folkloristide oletuste kohaselt meenutasid surnuitkud alguses vormilt retsitatiivset lausumist/sõnumist/nõidumist, mille sooritaja tegutses šamaani kombel hingede saatjana (*Psychopomp*) (Honko 1978: 80–96; Nenola 1978: 77).

Kirill Tšistovi teooria kohaselt levis itku žanr matustelt ka teistesse saatmise ja vastuvõtmisega seotud kombetalitustesse ning arenes iseseisvaks vormiks, mis võib eksisteerida ka väljaspool rituaale ja mida võib esitada vastavalt vajadusele, näiteks meenutades ja leinates lähedast inimest. Ta nimetab eriti arenenud itkutraditsiooniga piirkondadena Venemaa põhjaosa ja soomeugri rahvaste asualasid – seal on täheldatav eelmainitud hüpoteetiline protsess (Tšistov 2005: 189).

Sürjakomidelt on fikseeritud universaalne rituaalsete itkude kogum, aga neil leidub ka selliseid itke, mida teised rahvad tunnevad vähe või üldse mitte. Nende hulka kuuluvad itkud, mida esitatakse putukaid majast peletades, põl-

lult umbrohtu tõrjudes; majandustegevuse, sh majaehitamise juures; teraviljakasvatuse ja -töötlemise juures. Komid itkesid enne laia jõe ületamist, jäämineku ja suurte pühade, näiteks radunitsa¹ ja lihavõtete ajal.

Käesolevas artiklis tuleb juttu komi rituaalse itku kahest tüübist: surnuitkust ja tõrjekombestikust esitatavast itkust (näiteks lutikate majast ja takjate põllult peletamiseks). Matustel itkemine on lugejale usutatavasti tuttav komme, ent itkemine umbrohu ja parasiitide tõrjumisel tekitas küsimusi nii selle nähtuse avastajail aastakümneid tagasi kui ka praegustel komi folkloori uurijail. See tekitab isegi kahtlusi itkude liigilises määratlemises. Võibolla ei ole see tõrjekombestik üldse itk, vaid näiteks loits – žanr, mida kasutatakse kõikvõimalike ohuallikate, sealhulgas ka putukate, kiskjate ja isegi haiguste tõrjeks paljudes kultuurides. Maagia teaduslikus ja populaarteaduslikus kirjanduses on see žanr kasutusel esemete, tegevuste, inimeste, sõnade puhul, mida kasutatakse mõjutamiseks jne, nagu nt sõnamaagia ja nõiasõnad. Sõnaühend “maagia ja itkemine” pole siiski päris harjumuspärane. Käesolevas artiklis tahan tutvustada rituaalse itku üht aspekti – itkude kasutamist maagias. Maagia on varjatud, sellest ei räägita valjusti, seda ei sooritata kõrvaliste inimeste silme all, sellepärast pole uurijal kuigi lihtne seda avastada (Virtanen 1988: 239). Minu arvates ilmneb komi surnuitkude varjatud maagiline komponent tõrjeriituste kirjapanekutes. Kui võrrelda tõrjetavandi tekste surnuitkudega on tekstide liigiline kuuluvus, samuti itkude kasutamine parasiitide ja umbrohu tõrjeks loogiline.

Komi surnuitkud

Komi matusekombestikku on uurinud paljud (nt Nalimov 1907; Semjonov 1992; Terjukov 1979, 1984; Limerov 1996). Erinevalt tavandist on tänapäevani matusetalitustel esitatavad itkud harva sattunud uurijate huvi alla. Matustest rääkides rõhutavad komi informandid, et matuste ajal itketi palju: kodus, teel kalmistule, kalmistul kirstu sulgemiseni, kirstu haudalaskmisel jne. 1939. aastal esitas itkeja Platon Kalisa rahvaluule kogujale Ivan Ossipovile itkud “Kui ema lamab laual” (195 rida), “Itk kirstu väljakandmisel ja teel hauale” (60 rida) ja “Itk haul” (70 rida) (Ossipov 1986: 74–93). Selliseid eri kombejärkude juures kasutatud itkude üleskirjutusi pole just palju. Hilisemates arhiivimaterjalides on itkud esitajate, aga nähtavasti ka kogujate poolt tähistatud adressaadi järgi, näiteks “Emale”, “Mehele”, “Isale” jne. 1979. aastal ilmunud komi folkloori tuntud kogujate ja uurijate Anatoli Mikuševi ja Fjodor Plessovski artiklit komi itkudest võib pidada ainukeseks allikaks, mis kirjeldab komi eri piirkondade surnuitke. Artikli autorid iseloomustavad komi surnuitke järgmi-

selt: “(sunru)itkud väljendasid materialistlikku maailmanägemist, neile on võõras igasugune müstitsism, “teispoole maailm” ei ole üldse müstiline. Hauataguse maailma pildid itkudes üldiselt ei kajastu... Kõik itku detailid on allutatud peaeesmärgile – väljendada toitja, kalli ja armastatud inimese kaotanud perekonna otsatut muret” (Mikušev & Plessovski 1979: 48). Võib-olla olid materialistlikkus ja müstika puudumine kohased tolle ajajärgu nõukogude folkloristikale. Kuid samal filoloogiale orienteeritud ja kirjandusloo mõisteid kasutava folkloristika ajal oli materialism ebapiisava kunstilisuse ja esteetilisuse tunnus. Asjaolu, et puudus kirjeldus teekonnast teispoole ja hauatagusest maailmast, osutasid, et surnuitkud ei ole komi arhailiste, mütoloogiliste kultuurikihtide kese.

Kuid traditsioonikandjad ei hinnanud matuseitku esitamist kunstilisest vaatevinklist ega seostanud neid üksnes tunnete väljendamise võimalusega, neile omistati ka maagiline jõud. Vastavalt komi folkloori kogujate 1976. aasta aruandele pörkusid ekspeditsioonil osalejad surnuitku jäädvustamisel kokku probleemiga. Põhjus polnud mitte selles, nagu poleks naised itke mäletanud, vaid vastupidi, – itkud olid elavas kasutuses ja usuti nende mõjujõudu. Komi nutunaised keeldusid kategooriliselt kogujate palve peale esitamast isegi surnuitku fragmente või ümberjutustust, sest nad uskusid, et itku esitamine väljaspool kombetalitust põhjustab kellegi surma. Üks ümbruskonnas tuntud itkeja, K. Turkova dikteeris oma üliõpilasest lapselapse (tüdruk) palvel surnuitku teksti. Varsti pärast seda tapeti ta teine lapselaps (poiss). Vanaema seostas tapmise asjaoluga, et ta oli “esitanud” matuseitku väljaspool riitust (KTK TA f 5 loend 2 t 209a). Sellest, et itku esitamine ei ole ohutu, räägib kasutusel olev protseduur *шог пыркөдöm* [mure väljaraputamine], mis tähendas itku esitamise ajal seljas olnud riiete kloppimist (KVRM fo inv 198; Plessovski 1968: 123).

Itkude maagilisusest

Maagia mõistet käsitlevad uurijad erinevalt. Näiteks Laura Stark määratleb oma uurimuses maagilist järgmiselt: “üleloomulik tähendab tekitada kahju teistele, kaitsta kedagi üleloomuliku kahjustuse eest, nõiasõnade lausumist ja haigustest tervendamist” (Stark 2006: 45). Jelena Levkievskaja eristab loitsudes kolme maagiavormi – esemelist, tegevuslikku ja sõnalist (Levkievskaja 2002: 334). Sõnamaagiat tavatsetakse seostada loitsudega, mille sõnad arvatakse olevat “kaalukas vahend kindla tulemuse saavutamiseks; [---] vahendiks, millele ei suuda vastu seista loodusseadus ega indiviidi tahe” (Poznanski 1917: 102).

Eelmise sajandi keskel väljendas soome folklorist Jouko Hautala arvamust, et igasuguse poeesia olemasolu on tingitud maagilistest faktoritest ja kogu algset poeesiat võib tinglikult nimetada loitsudeks (Hautala 1960: 40). Arutledes sõna (maagilise) jõu üle pöördub uurija itkude žanri juurde. Ta kirjutab, et pulmaitkude maagia seisneb selles, et itkud kaitsevad pruuti ohu eest, mis lähtub eelkõige tema suguvõsa lahkunutest, aga surnuitkud teevad meeled ja hajutavad kadunukese kahtlusi selles osas, nagu võiksid ellujäänud olla süüdi tema surmas. Leinal ja kurbuse väljendamisel on uurija arvates samuti maagiline loomus, sest kuuldes, et teda leinatakse, ei ole surnu elavate suhtes vaenulik (Hautala 1960: 39).

Folkloristid Valeria Jeremina ja Kirill Tšistov määratlesid vene surnuitkude seose maagiaga. V. Jeremina arvates on loitsud põimitud vene surnuitkudesse; K. Tšistov tõstab esile surnuitkude maagilist funktsiooni (Jeremina 1981: 70–86; Tšistov 1994: 267–274). Mõlemad uurijad jõuavad oma järeldusteni itkudes eksisteerivate motiivide põhjal, milles itkejad paluvad käskivas vormis kirstukaanel avaneda ja kadunukesel tõusta. Kirill Tšistovi kohaselt transformeerus nende motiivide maagiline funktsioon juba 19. sajandil ja 20. sajandi alguses emotsionaalseks retooriliseks võtteks (Tšistov 1994: 273).

Kõikehõlmav mõiste *maagia* (*maagiline*) omandab konkreettuse, kui paigutada see analüütilise filosoofi John Austini raamatus *Sõna kui tegevus* (*How to Do Things with Words*, Austin 1986) esitatud keele performatiivsuse raamidesse. Mõtiskledes keelekasutuse mitmekülgsuse üle jõudis John Austin järeldusele, et on olemas terve rida ütlusi, mis üksnes ei konstanteeri midagi, vaid mille abil midagi ka ellu viiakse (Austin 2006: 264). Sellised lausungid soovitas ta nimetada performatiivseteks, jättes siiski kirjeldamata konstantiivide ja performatiivide täpse eristamise võimalused. Ta tutvustas ka lausungeid kolmetasandiliste moodustistena, mille käigus leiavad aset lokutiivsed, illokutiivsed ja perlokutiivsed aktid. Edaspidi kasutati tema ideed (peamiselt illokutiivse akti puhul “mis omab teatud jõu, mis ilmneb rääkimise ajal”) kõneteooria arendamisel (Austin 1986: 100; Searle 1986: 151–1969). Kõneteooria aineseks oli igapäevane kõne, ja loomulikult ei peetud sõna jõu all silmas maagiat.

Keele tegevuslik aspekt võeti ammu uurimisele ka lingvistilis-antropoloogiliste ja folkloristlike meetodite puhul. Uurijad märkisid korduvalt, et folkloristlikud esitused üksnes ei kirjelda, vaid ka kinnitavad, organiseerivad, loovad ja transformeerivad maailma (Siikala 1994: 68; Piela 1988; Adonjeva 2004). Performatiivsus tõuseb ühe võtmemõistena esile Lotte Tarkka monograafias *Rajarahvaan laulu*. Uurija vaatleb Valge mere äärse Karjala rahvalaule kui kõnet, “mille vahendusel räägiti ümbritsevast maailmast ja püüti seda mõjutada” (Tarkka 2005: 11). Sõnamaagia, sõna jõud on võrdne tegevusega, millest

rääkisid paljud folkloristid varem seoses loitsudega, see on folkloorse keele performatiivsuse ilmekas näide. Siiski ei saa performatiivina vaadelda üksnes loitsu. Tarkka arvates on isemoodi esitusviis omane igale žanrile, mitte üksnes rituaalsele (Tarkka 2005: 386).

Sõnakasutuse eripärad liminaalsel alal

Komide, aga ka teiste rahvaste surnuitkud on omamoodi suhtlus lahkunutega. Kõigepealt külvavad itkejad kadunukese üle ohtrate pöördumiste ja retooriliste küsimustega. Lahkunute poole pöördudes kasutavad nutunaised erilisi väljendeid nagu *вөр пу йылысь лэдзысьöй, ва пыдöсысь лэптысьöй, шондйбанöй чöскыд йöла матушкаöй*, [mu puude tippudel allalaskev/allatoov, mu vete sügavusest tõstev/väljatoov, mu päikesenäoline ja magusapiimane emake] jne. Nad annavad edasi ainult positiivset ja austavat suhtumist, elavate austust surnu vastu. Pöördumises kiidetakse ja ülistatakse igati kadunukese väliseid jooni ja sotsiaalset staatust. Kirill Tšistov ütles vene itkude pöördumiste kohta, et kadunukese, pruudi ja peigmehe kohta kasutatavad ümberütlevad nimetused on seotud “keeldudega, kaitsmaks itkejat ja teisi suguvõsa liikmeid kurjade jõudude edasise mõju eest, mille esimene ilming oli juba taganutetava surm” (Tšistov 1960: 13). Karjala itkudes on välja arenenud terve sugulussuhete ümberütlevate metafooride süsteem. Nende itkude uurijad toetavad Kirill Tšistovi arvamust tegeliku nime mainimise tabust (Stepanova 2004: 7). Unelma Konkka arvates olid tabud oma jõu kaotanud, kuid metafoorid olid omandanud itkude keeles poetilise tähenduse (Konkka 1975: 170–180). Komi matuseitku traditsiooniline motiiv on lahkumiskurbus. Märgin, et arhiveeritud komi itkudes ei leidu verbaalseid markereid, mis osutaksid suhtlemisele surnud eellastega, ei ole surnud sugulastele tervituste edasiandmise motiive, mis on oma sed põhja-vene, karjala ja ingeri itkutraditsioonile (vt nt Konkka 1992: 117–119).

Ent seoses rituaalse itku maagilise jõuga, performatiivsusega tahan keskendada tähelepanu matuseitkudele, mis esmapilgul on kõige neutraalsemad ja kajastavad nähtavasti seda materialismi, mis torkas varem silma komi folkloori uurijatele. Nimetatud motiivid justkui kirjeldavad ja konstateerivad seda, mis rituaalis toimub. Nendes lausungites kasutab rääkija enesekohaseid asesõnu “mina” ja “meie”, kuigi ei leidu andmeid selle kohta, nagu esitaks itku korruga mitu naist. Asesõna “meie” räägib sel juhul asjaolust, et itkeja räägib mitte üksnes enda, vaid ka teiste rituaalis osalejate nimel. Nende lausungite öeldis iseloomustab tegevusi, mida “mina” antud hetkel sooritab või kavatses sooritada. Üks tegusõna võib korduda ja moodustada itkus terve lõigu.

Üks kõige tüüpilisemaid toimuvat konstateerivaid lausungeid on *ме модӧда* [ma saadan]. Võrreldes seda itkudele omaste retooriliste küsimustega, *kuhu sa lähed, kuhu ennast sätid* jne, võib täheldada erinevust. Viimastes sõnastatakse lausung nii, nagu läheks surnu teise ilma ise ja oma tahtel. Sõnade “ma saadan sind / meie saadame sind” korral kujutavad esitajad saatmist elavate algatatuna. Neid kahte lausungit võib vaadelda kui tunnistust kahetisest suhtumisest lahkunusse. Ühest küljest tulenevad esivanemate kultusest ja hirmust surnute ees väljaütlemised, mille kohaselt surnu ise paneb ennast riidesse ja sätib ise ennast teele, lahkub ise jne. Ta on teeline, aga riituses osalised astuvad üles passiivsete teeesaatjatena. Et teisest küljest taastada maailmas endist korda, on elavatel vaja endil tegutseda, asuda tegevusse, muutes lahkunu rituaalse tegevuse passiivseks objektiks.

Rituaali korraldajad saavad lahkunu sellest maailmast teise. Selle maailma tunnuseid väljendavad mõisted *valgus, tahe, valge, vaba, soe*. Itkudes võivad elavate maailma tähistada väljendid *вӧльнӧй свет* [vaba maailm], *вӧльнӧй вӧля* ‘vabadus’. Itkudes on maailmade tähised sageli deiktilise iseloomuga. Nii nimetatakse elavate maailma matuseitkudes *таладор сьвет, тайӧ му* [selle poole maailm, see maal], selles maailmas olemise kohta öeldakse *татӧн* [siin] olema. Teisepoolse maailma kujutamiseks vastandatakse deiktikuid *see – too, siin – seal, siit – sinna*. Näiteks surnud ema leinavas itkus öeldakse: *сэтчӧ вӧд тэӧй мунан да* [sinna ju sa lähed jah] (Ossipov 1986: 75). Teatavasti ei ole deiktilistel sõnadel konkreetset sisu, selle määravad kõnelise teate asjaolud. *Seal* tähistab *siin* vastandina suvalist siinsest kaugemat kohta. Teisepoolsuse metafooridena esinevad itkudes väljendid, kus kohta tähistav sõnavorm esineb sufiksiga -*tõm*. Nimetatud grammatiline vorm annab komi keele nimisõnadele millegi puudumise, tegevuse ebatäiuslikkuse, teadmatuse tähenduse – tegevuse täitmatajäämise tähenduse. Itkudes tähistatakse kohta, kuhu surnu saadetakse, väljenditega *пельӧн кывльтӧмин* [paik, millest kõravad pole kuulnud], *синнӧн адзывтӧмин* [paik, mida silmad pole näinud], *туй дженьдытӧмин* [paik, kus tee ei lühene], *туй оттӧмсьытӧмин* [paik, kus tee ei ahene]. Need metafoorid pole ühetähenduslikud ja omandavad kadunukesega suheldes erinevaid tähendusi. Väljend *пельӧн кывльтӧминнӧ* [ma saadan] omandab ühtaegu nii tähenduse ‘saatma kohta, millest pole kuulnud ei minu ega sinu kõravad’ kui ka ‘koht, kust meie sinuga teineteist ei kuule, kust helid “siia” ei kosta’. See tähendab, et surnu saadetakse kuulmis- ja nägemismeeltele kättesaamatusse kohta. Elavad võivad saata surnu pikale ja laiale teele, mis viib kõiksusse, kus “tee ei lühene ja tee ei ahene” ja kust ei minda ei tagasi ega edasi. See idee realiseerub vormelmotiivina:

Кузь туй ме мөдөда дженьдытэминэ.

Ота туй ме мөдөда оттомсьытцминэ.

[Pikale teele ma saadan, kus rada ei lühene.

Laiale teele ma saadan, kus rada ei ahene.]

Toodud motiivi traditsiooniline jätk on järgmine:

Водзе ме мөдэда мунтэминэ нин,

Бөре ме мөдэда костэминэ нин!

[Edasi ma saadan, kust (edasi) ei minda,

Tagasi ma saadan, kust naasmist ei ole]

(Mikušev jt 1994: 75, nr 18, 76, 18b).

Tervikuna väljendatakse itkudes igal viisil armastust kadunukese vastu, soovimatust lahku minna, tehakse isegi etteheiteid, et lahkunu jätab teised maha. Aga toodud näites ütleb itkeja mõtte otse välja: saadab kadunukese teele selleks, et too tagasi ei tuleks. Selliseid vormeleid võib kohata izvalaste itkudes. Võib-olla lubab seda ideed itkus edastada izva itkudele omane värsi ümberpööratud prosoodia. Komi itkus, eriti kõnealuse piirkonna traditsioonis käib lausungi alguses olev sõna kokku viimases positsioonis oleva sõnaga. Nutunaised ütlevad: “tagasi ma saadan”, kuid mõtlevad sellega: saadan sinna, kust tagasi ei tulda. Lausungi sihiliku “vale” sõnajärjestuse tulemusena on lausungi otse- ne mõte šifreeritud värsirea ülesehitusse.

Lausungite “ma saadan sind” kõrval on matuseitkudele tüüpilised motiivid, mis annavad edasi ümberpaiknemise ja kadunukese kusagile paigutamise ideed. Nimetatud motiivides esinevad kesksel kohal tegusõnad *pistan*, *panen*, millele järgneb kohta tähistav sõna. Itkude kohaselt ütleb “mina”, et ta pistab või paneb “tema” näiteks paksu mulla alla, “kaheteist kihi paksuse mulla alla”. Udora matuseitkudes öeldakse:

Муыслы да му пыдөсас пуктаме,

Ваыслы да ва пыдөсас пуктаме,

А пуыслы да пу сьомөсас пуктаме /

[Maa sisse, mulla põhja paneme,

Vee sisse, vee põhja paneme,

Puu sisse, puu südamesse paneme]

(КТК ТА f 1, loend 11, sü 291).

Et elavate maailm asub maa ja vee pinnal, võib mulla ja vee põhja panemist tõlgendada kui maksimaalset eemaldamist elavate maailmast. Toodud fragmendis võib väljendit “puu sisse, puu südamesse paneme” mõista kadunukese kirstu panemise metafoorina, sest kirstu valmistamiseks raiuti välja puu sü-

damik (Belitser 1958: 147). Peale selle, et paigad, kuhu surnud saadetakse või paigutatakse, on visuaalselt kättesaamatud ja helikindlad, elavate maailmast võimalikult kaugel, esinevad itkudes tõkke tekkimise ideed väljendavad lausungid kivise seinaga kõrgest mäest ning kadunukese sihtpaiga sulgemist märkivad väljendid, näiteks “puise ja saksa lukuga” (Mikušev jt 1995: 170, 173). Vene ja karjala itkudes on tavaks kasutada haa puhul uue elupaiga kujundit, seevastu komi itkudes kasutatakse lisaks maja metafoorile haa kohta ka lukustusvahendi metafoori (Stepanova 2004: 91; Rahhimova 2005: 109–119). Haudalaskmist ja kirstupanemist võidakse edasi anda sügava pimeda kloostrimeetafoori abil, minu arvates tuleneb see assotsiatsioonist kloostrivangistusega.

*Сыра нин пукта да матюраэ,
Квайтэ нин пукта да пöлыс косме,
Джуджыд нин пемыд да манастыре,
Уусянь нин буксэн да букшайтанінэ,
Выысянь нин тшакен тшаксыйтанінэ.*
[Panen juba niiskesse mulda,
Panen juba kuue laua vahele,
Sügavasse juba ja pimedasse kloostrisse,
Altpoolt juba hallitavasse kohta,
Pealtpoolt seentega kattuvasse kohta]
(Mikušev jt 1994: 75).

Törjeriituste loitsud ja itkud

1960. aastal puutusid komi folkloori kogujad Komi Vabariigis Mutnõi Materiki külas kokku senitundmatute lauluetendustega, nagu nad neid hiljem kirjeldasid: “unustatud folkloorižanriga”. Uurijate vaatluse põhjal meenutasid nimetatud tekstid muusikaliste ja poeetiliste karakteristikute, samuti traditsiooni kandjate terminoloogia poolest itke. Samas sundis nende esitamise konteksti väljaselgitamine uurijaid mõtisklema: mainitud tekstide esitamiskontekst oli informantide sõnul lutikate majast ja takjate põllult törjumine (Mikušev jt 1994: 11).

Putukate väljaajamiskombed olid teada ammu enne konkreetsete tekstide “avastamist”. Komi teadlane A. Sidorov nimetas lutikate ja tarakanide peletamist maagilisteks võteteks ja avaldas riituse kirjelduse oma monograafiasse *Komi rahva posimine, nõiakunst ja kahetamine (Знахарство, колдовство и порча у народа коми)*, mis ilmus esmakordselt aastal 1928 (Sidorov 1997: 28). Suuliste teadete kohaselt sooritati takjatörjet jaanipäeva ja sügislõikuse eel,

lutikaid aeti välja jõulude, jaani- ja peetripäeva eel ning vajadusel ka muul ajal. Takjate põllult väljaajamine käis nii: juurtega väljakistud *куим өкмыса* (kolm korda üheksa) takjat seoti kokku, seejärel viisid ühed naised takjad tagurpidi kõndides jõe äärde, teised nüpeldasid takjaid piitsaga (КТК ТА f 1, loend 11, sü 206). Teise jutustuse kohaselt rebiti põllult välja kõige suurem takjas ja istutati see sõiduteele (КТК ТА f 11, loend 11, sü 186). Pimedal ajal võidi takjat niita ka ahjuroobiga (SõktRÜ FA 1573-34). Lutikatest vabanemiseks oli mitu moodust: nad lasti jões laastul allavoolu (Sidorov 1997: 81–82); viisu sisse torgatud komps lutikatega viidi kolme tee ristile (nt SõktRÜ FA RF 12-XVI–40); lutikad “maeti” surnuaiale (SõktRÜ FA 1911-32, 34).

Üldiselt tunduvad sellised “nõidumised” sobivat üsna hästi selleks, et kasutada neis ka loitse. Kuid tekstide kõrval, mis kombetäitmise käigus loeti (jutustajad peavad silmas loitse) või küsiti (selle all peavad jutustajad silmas dialoogloitse), on kõige tüüpilisem lutikatele ja takjale itkemine. Kombe ja itku illustreerimiseks esitan 1991. aastal Komi Vabariigi Petšora rajooni Kožva küla elanikelt üles kirjutatud materjali. Komi keelejuhilt üleskirjutatud suuline venekeelne tekst on muudetud loetavamaks.

Навстречу Иванову дня клопов хоронили. Собирают три раза девять штук, собирают три раза по девять штук. В коробку спичек положишь да завернёшь, да к кочерге привяжешь. Да эту кочергу возьмёшь. Старик кочергу возьмёт да на кочергу сядет, как будто бы на лошади. А сзади толпа собралась, да как они плачут, как будто поплакивают они <...>. Пойдёт по деревням, плачет со слезами: “Прощай, Клоп Клопович, Прощай, Клоп Клопотовна”. Много людей собирается, на могилу все пойдут. Где хоронили покойника, туда же, на кладбище. Это в Иванов день, навстречу Ивана, 6-го...

Jaani- ja peetripäeva eel maeti lutikaid. Korjatakse kolm korda üheksa tükki, korjatakse kolm korda üheksa tükki. Paned tikutoosi ja mässid sisse, seod ahjuroobi külge. Ja selle ahjuroobi võtad. Vanamees võtab ja istub ahjuroobile ratsa nagu hobuse selga. Selja taha kogunes rahvas, ja kuidas nad nutavad, justkui itkevad [---]. Läheb mööda küla, nutab pisarates: “Hüvasti, Lutikas Lutikapoeg, hüvasti, Lutikas Lutikatütar.” Palju inimesi koguneb, kõik lähevad hauale. Kuhu kadunukesi maetakse, sinna samasse kalmistule. See on jaanipäeval, enne jaanipidu, 6-ndal... (SõktRÜ FA 1911-32, 34).

Tõrjetekstide eripära

Tõrjekombestiku sõnalisel osal, mida informantide sõnul esitati itkuna (mõnel juhul on märgitud laulmist), on kommunikatiivne iseloom: adressaadina esinevad lutikas või takjas. Esitajad kasutavad lutika ja takja kohta ümberütlevaid pöördumisi, mis struktuurilt ja moodustusviisilt sarnanevad leinaitkude pöördumistele. Võrdluseks: lutikas – *чӧскыд вирес юись* [maitsva vere jooja], ema – *чӧскыд йӧлӧн вердысь* [maitsva piimaga toitja]. Kui esitajad kasutavad sõnu *ludik* [lutikas] ja *jön* [takjas], saadavad neid alati positiivse värvinguga epiteedid, näiteks *šondibanöj ludiköj* [mu päiksepalgeline lutikas]. Sageli alustavad itkejad etteastet just selliste pöördumistega (esile tõstetud):

*Шондibanöй дай лудикöй,
Чӧскыд ун паледысей дай.
Первой гажедысей.
Чӧскыд вирес юисей дай,
Кор нӧ ме тэнэ сэсся аддзыла,
Зэв же нин тэ жаль да,
Кор нин эся ме тэнэ аддзыла,
Некор од ог ме аддзыл.
Маег йылэ, ой, тэ кайин
Да-й кынман.*

Sa mu päiksepalgeline lutikas,
mu magusast unest ärataja
mu esimene lõbustaja.
Minu maitsva vere jooja jah,
millal ma sind jälle näen,
väga on mul sinust kahju jah,
millal jälle ma sind näen,
kunagi nüüd enam sind ei näe.
Oi teiba otsa ronid
ja külmud surnuks
(КТК ТА f5, loend 11 sü 172) (103).

Et lisada pöördumisele austusvarjundit, võidakse lutikat ja takjat kutsuda eesja isanimega Лудык Лудыкович [Lutikas Lutikapoeg], Тотарин Тотаринович [Tatarlane Tatarlasepoeg]. Sõna *татарин* [tatarlane] kasutamine takja epiteedina või metafoorina ei ole juhuslik. Tatarlaste all peetakse komi pulmaitkudes silmas peigmehe suguvõsa, kes on pulma teatud hetkeni jäänud pruudile võõraks ja ohtlikuks, teisest maailmast tulnuks.

Iseärasuseks, mis lähendab neid itkutekstidele, on rühm sõnaliselt võtteid, mis annab kõnele murevarjundi. Kurbust lahusoleku pärast võib väljendada retoorilistes küsimustes lutikale ja takjale: *kuidas ma hakkam edaspidi elama, kes hakkab mind vara äratama, millal siis uuesti kohtume* jne. Esitajad võivad väljendada kaastunnet nende tuleviku suhtes, näiteks külma ja nälga suremise pärast. Nad võivad paluda lutikalt ja takjalt, nende “õdedelt-vendadelt ja kogu suguvõsalt” andestust. Tõrjetekste iseloomustavad väljendid, millega riituse sooritaja otseku kommenteerib või kirjeldab kombetalituse tegevusi. Näiteks “mina” või “meie” räägivad lutikale, et keeravad ta nartsu sisse ja viivad kolme tee ristile, torkavad kotti ja viivad minema, saadavad või kavatsevad saata ta teele ja panna mulda. Kombetalitust konstateerivad tõrjelausungid

meenutavad matuseitke, milles räägitakse, et kadunuke saadetakse kodunt välja, saadetakse teele, pannakse kirstu, pannakse mulda jne. Need törjeriituste lausungid võivad olla esitatud tervete kompositsiooniblokkidena. Järgnev näide tutvustab loitsija lausumisi, millega ta saadab kombetalituse põhimomente: hakatakse lutikaid saatma, lutikaid kogutakse karpi kolm korda üheksa tükki, saadetakse mulda, saadetakse igaveseks, maetakse, et ei tuleks välja, et edaspidi ei naaseks, et ei pöörduks tagasi.

*Эжтыр луд лудыкес мōдам мōдэдны бур рōдвужъяснаснум,
Эжтыр луд лудыкес мōдам мōдэдны бур вок-чойнаснум,
Куим өкмыс тйянтэ кучам чукартны көребыс пытшке,
Сэсса нин тйянтэ кучам сыра земля нуэдны матюра пытшке,
Картыр рōдвужъян тй помласьныд мōдам укеренитны бур рōдвужъяслы,
Эжтыр Луд Лудыкес мōдам нуэдны тй помныд бур вок-чойнаснум.
Ас олыг сэсса ми мōдэдйм векекыс кеже,
Водзе нин Лудыкес сэсса ми сэчче пунктйм вотэм вылэ,
Бөре нин Лудыкес сэсса ми пунктйм костэм вылэ,
Сыра земля ми пунктйм петтэм вылэ...*

Lutik lutikat kavatseme teele saata linad täis hea suguvõsaga,
Lutik lutika kavatseme teele saata linad täis heade vendade ja õdedega,
Kolm üheksat kogume teid karpi,
Siis hakkame teid saatma emakese maa rüppe²,
Teie pärast juurime välja pesa täis head suguvõsa,
Lutik lutika viime teie pärast linad täis heade vendade ja õdedega.
Me saatsime siis elu ajaks igaveseks,
Sinna lutika me panime, et tagasi juba ei tuleks,
Lutika siis me panime, et tagasi ei naaseks,
Mulda (=hauda) me panime, et ei tuleks välja...
(КТК ТА f 1 loend 11 sü 206)

Žanrimääratluse küsimusi

Üldlevinud arvamus itkudest, mis seostusid eelkõige traagiliste olukordadega ja lähedaste lahkumise pärast mure väljendamisega ei võimaldanud uurijatel seostada itkusid törjekombestikuga (Aleksejevski 2007: 267–269). Kahjurite suhtes heatahtlikkust väljendavaid tekste esitati kaeblikul viisil ja sellega kaasnes nutmine, ning tegevus tundus igati vastu rääkivat kombetalituse peaeesmärgile törjuda kahjureid ning kaitsta inimesi ja nende heaolu. Vene folkloori žanrisüsteemis, millele folkloristid toetusid, pole samuti täheldatud itkude seotust törjeriitustega. Esitamise kontekst, rituaalides kasutatav maagiline

arv (kolm korda üheksa) lutikaid ja takjaid, mida täheldas Anatoli Mikušev, pöördumiste ülistav meelitav toon ja vabandused tõrjeobjektide ees viisid uurijad mõttele, et tekstid toimivad selles kombetalituses loitsude ja manamistena. Funktsionaalne lähenemine ja püüd arvestada rahvapäraseid nimetusi ning lauldes esitamine tekitasid antud tekstirühma kohta järgmised märksõnad: *nõiaitkud, nõialaulud, laulunõidused, itk-nõidus, nõidusimprovisatsioonid, agrartaarsükli laulunõidused* (nt Konakov 1993; Mikušev 1973, Filippova 1996).

Tekstides ei esine nõidussõnadele omaseid anuvaid, ähvardavaid, laitvaid ja käskivaid vormeleid. Nagu selgus, lähenevad tõrjekombestikku kuuluvad tekstid nii stiili- kui ka poeetiliste iseärasuste poolest, samuti esitamismaneeri ja muusikaliste karakteristikute poolest itkule. Ka informandid kinnitasid, et nende esitamine tõrjekombestikus on itk. Suhtlus teksti adressaatide – lutikate ja takjatega – on samalaadne nagu surnut saatvas itkus: kadunukesest on kombeks rääkida ainult head, temalt on vaja paluda andestust, talle on vaja meelepärases sõnalises ja füüsilises vormis näidata, et teda leinatakse.

Kombestiku kontekstis võib täheldada paljusid itku esitamissoogetika elemente. Üks neist seisneb selles, et terminoloogiliselt nimetati tõrjeriitust, eriti lutikate puhul, saatmiseks ja matusteks (*ludik gualöm, lidik dzeböm*), ja otsustades jutustuste järgi sooritati matmine ka tegevuse tasandil. Rituaali käigus ei hävitata putukaid ja umbrohtu sõna otseses mõttes, vaid “saadetakse” nad ühest ruumist teise. Kohad, kuhu lutikas või takjas rituaali käigus tegelikult paigutatakse, assotsieeruvad komi kultuuris teispoelse maailmaga või teise ilma viiva teega, nad on liminaalsed alad, kahe maailma vahendajad. Tõrjeriitustes võivad lutikad sattuda jõkke, kolme tee ristumiskohta, saada seotud kerjuse vankri külge; takjas võib sattuda jõkke või osutada sõiduteele istutatuks. Kombestik hõlmas paljusid tegevusi ja esemeid, millel on kaitsvad omadused. Näiteks lutikaid tõrjudes käiakse ahjuroobi seljas ratsutades kolm korda ümber maja. Ringijoone tõmbamine on paljudes rituaalides moodus luua kinnine ruum, kuhu ei suuda tungida ohuallikad (Levkievskaja 2003). Takja “väljaviimisel” on fikseeritud pahupidi tegevused. Näiteks liikusid itkejad takjaga tagurpidi kõndides. Anatoli Mikušev nägi selles paralleeli komide naabrite neenetsite matusekombestikuga, kus enda kaitsmiseks kadunukese vaenuliku jõu eest segatakse jälgi ja kõnnitakse, selg ees (Mikušev 1973: 38). Komi matusekombestikus on olemas terve kompleks pahupidiseid toiminguid, mis sooritatakse selleks, et kaitsta ennast lahkunu mingi mõju eest. Selliste tegevuste hulka kuuluvad esemete ümberpööramine, pahupidipatsi punumine, ümber värske kalmu vastupäeva liikumine, keeld kalmistult lahkudes tagasi vaadata jne. Kombestikus kasutatud esemetest toon esile ahjuroobi. Minu arvates on ahjuroop kaasatud mõlemasse rituaali selleks, et kaitsta rituaalsete tegevuste sooritajat teispoelse maailmaga kokkupuute hetkel. Ahjuroobi

kaitsevõimet kinnitab selle kasutamine traditsioonilises lastemängus, mille käigus keldrist kutsutud majavaim peletatakse ja saadetakse selle abil tagasi (Nesanelis 1993: 96–98).

Žanrilises mõttes vaieldavaks jäävad tõrjetekstide motiivid, kus esitaja enda nimel räägib sellest, mida teeb. Sellised lausungid on väga iseloomulikud loitsude puhul (nt Viljakainen 2009, Piela 2005). Pidades silmas, et neid tekste esitatakse tõrjekombestiku täitmisel, assotsieeruvad lutikatele ja takjatele lausutavad tekstid iseeneslikult loitsudega.

Siiski on ilmnenud, et analoogilised motiivid esinevad komi surnuitkudes ja mitte ainult. Lingvist Tatjana Buntšuk tähistas komi pulmaitkudes, töölauludes ja teistes itkudes “süntaktilised konstruktsioonid, mille keskmeks on öeldis”. Tema arvates on komi tekstid lähedased *vita herbae / rei* tekstidega, mida slaavi kultuuris kasutati apotroopilise või produtseeriva iseloomuga maagilise mõjurina. *Vita herbae / rei* tekste iseloomustab uurija maailmakorralduse tasakaalu taastamisele kaasaaitavatena, kui inimelu liminaalsetes olukordades tegutsevad teispoelse maailma esindajad on maailmakorraldust häirinud või ähvardavad seda teha (Buntšuk 2006: 113–126).

Ulla Piela nimetab ravinarratiivideks (*parantavia narratiiveja*) soome-karjala loitsude tekstirühmi, mis pajatavad rituaalist, kus ravija *tietäjä* räägib loitsutekstis ise oma tegevustest ja soovidest (Piela 2005: 13). Ülaltoodu põhjal on “ma teen midagi” laadis ütlemsed tõrjeriitustes performatiivsed narratiivid, mis saadavad minema lutka ja takja ning loovad kahjuriteta maailma. Matusetalitusel loob esitaja, kellele on antud voli esindada riituses kogu kollektiivi huve, imiteerides ja sõnadega tegevust dubleerides samuti etendusnarratiive. Lookust, kuhu saadetakse või paigutatakse surnud, tähistavate metafooride interpretatsioonid lubavad teha järelduse, et performatiivsus, surnuitku tekstide maagia seisneb itkeja võimes paigutada lahkunud kohta, kus ei ole võimalik ennast kuuldavaks või nähtavaks teha, kust ei saa minna edasi ega tagasi, ning see koht sulgeda. Nii on matustel ja tõrjeriitustel esitatud tekstidel peale laulva esituse, poetika ja ühtse rahvapärase terminoloogia ka samalaadne performatiivsus, teiste sõnadega ühtne maagiline alus. Mainitud karakteristikud tervikuna lubavad rakendada tõrjeriitustel kasutatud tekstide suhtes sama terminoloogiat nagu matusekombestiku tekstide puhul.

Toodud tõlgendus ei pretendeeri itkumaagia ammendavale iseloomustusele. Performatiivne tõlgendus võimaldas näha surnuitkude senitundmatuid tahke ning kujundada seisukohta tõrjeriituse tekstide žanrilisuse osas ja osaliselt mõista itkemise loogikat tõrjeriitustes.

Tõlkinud Asta Niinemets

Kommentaariid

¹ Radunitsa [радуница] – esivanemate kultusega seotud paganlik kevadpüha idalaavlastel. Pärast ristiusu vastuvõtmist hakati seda tähistama esimesel pühapäeval pärast lihavõtteid või sellele järgneval esmaspäeval või teisipäeval. Kalmistule viiakse süüa-juua, kostitatakse sümboolselt lahkunuid (Dal; Hronos – tõlkija märkus).

² Vene keelest laenatud metafoorne vormel *sõra zemlja mat'ura*.

Arhiiviallikad

КТК ТА = Komi teaduskeskuse teaduslik arhiiv [НА КНЦ – Научный архив Коми научного центра]

KVRM fo = Komi Vabariigi Rahvusmuuseumi fondide osakond [ОФ НМРК – Отдел Фондов Национального музея Республики Коми]

КТК ТА f 1 loend 11 sü 291 = Udora rajoon, Ljazjuvi küla, A. F. Jeršova (snd 1884) [НА КНЦ ф. 1 оп. 11 ед. хр. 291 = КР, Удора р-н, Лязюв г., Ершова А. Ф. 1884 г.р.]

КТК ТА f 5 loend 2 t 209a = Materjalid ekspeditsioonilt Luza rajooni Letkasse 1976. aastal, koguja J. Rotšev [НА КНЦ Ф. 5. Оп. 2. Дело 209 «а» = Материалы фольклорной экспедиции в Летку Прилузского района в 1976 году. Собиратель Ю. Г. Рочев]

КТК ТА nr 172 (103) = Kulõmdini rajoon, Sottšõmvõvi küla, koguja Muravjova, üles kirjutatud 1964. aastal [НА КНЦ № 172 (103) = РК, Усть-Куломский р-н, д. Сотчемвыв. Зап. 1964, зап. Муравьева]

КТК ТА f 1, loend 11, sü 206 = Ussinski rajoon, Nõvikböži küla, A. Kaneva (snd 1889), M. Bessonova (snd 1912), M. Kaneva (snd 1905), üles kirjutatud 1967. aastal [НА КНЦ ф.1 оп.11 д.206: РК, Усинский р-н, д. Новикбож. Канева А.Н. 1889 г. р., Бессонова М. И. 1912 г. р., Канева М. М. 1905 г. р.; зап. 1967 г.]

KVRM fo inv 198 = V. Nalimovi kogutud materjalid Komi Vabariigi Rahvusmuuseumi fondide osakonnas [ОФ НМРК Инв 198. = Материалы. Собиратель Налимов В. А.]

SõktRÜ FA 1911-32, 34 = Sõktõvkari Riikliku Ülikooli folklooriarhiiv, Petšora rajoon, Kožva küla. A. Artejeva (snd 1907), A. Semjaškina (snd 1920), üles kirjutatud 1991 [ФА СГУ 1911-32, 34 = РК, Печорский р-н, д. Кожва. Артеева А. П. 1907 г. р., Семяшкина А. Ф. 1920 г. р.; зап. 1991 г.]

SõktRÜ FA 1573-34 = Kõrtkerösi rajoon, Võlõbi küla, J. A. Mišarina (snd 1930) [ФА СГУ 1573-34 = РК, Корткеросский р-н, д. Вылиб. Мишарина Е. А. 1930 г. р.; зап. 2001 г.]

SõktRÜ FA 12-XVI-40 = Kulõmdini rajoon, Kertšõmja küla, A. Samarina (snd 1916), üles kirjutatud 2000. a [ФА СГУ RF 12-XVI-40 РК, Усть-Куломский р-н, с. Керчомья. Самарина А. Е. 1916 г. р.; зап. 2000 г.]

Kirjandus:

- Adonjeva 2004 = Адоньева, Светлана. *Прагматика фольклора*. Санкт-Петербург: Амфора.
- Aleksejevski 2007 = Алексеевский, Михаил. Севернорусские похоронно-поминальные причитания как акт коммуникации: к вопросу о прагматике жанра. *Рябининские чтения 2007. Материалы V научной конференции по изучению народной культуры Русского Севера*. Петрозаводск, lk 267–270.
- Austin 1986 = Остин, Джон. *Слово как действие*. Новое в зарубежной лингвистике 17. Москва: Прогресс. [Austin, John 1962. *How to do things with words*. Oxford UP, New York: Oxford University Press].
- Austin 2006 = Остин, Джон. *Три способа пролить чернила: философские работы*. Inglise keelest V. Kirjuštšenko. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- Baranov 2005 = Баранов, Дмитрий. Образы вещей. О некоторых принципах семантизации. *Антропологический форум 2*, lk 214.
- Belitser 1958 = Белицер, Вера. *Очерки по этнографии народов коми XIX – начало XX в.* Москва: Издательство академии Наук СССР.
- Buntšuk 2006 = Бунчук, Татьяна. Н. Коми трудовые песни и причитания как разновидность текстов *Vita herbae et rei*. *Народная культура европейского Севера России: региональные аспекты изучения*. Сборник научных трудов. К 100-летию кафедры фольклора и истории книги. Сыктывкар: Издательство СыктГУ, lk 113–126.
- Dal = Даль, Владимир. *Толковый словарь В. Даля on-line* (<http://vidahl.agava.ru/P190.HTM#34858> – 18. jaanuar 2011).
- Filipova 1996 = Филиппова, Валентина. *Теоретические проблемы изучения песенных жанров коми фольклора*. Традиционная музыкальная культура народа коми. Тезисы докладов. Сыктывкар.
- Hautala, Jouko 1960. Sanan mahti. Hautala, Jouko (toim). *Jumin Keko. Tutkielmia kansanruonoustieteen alalta*. Tietolipas 17. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Honko, Lauri 1978. The Ingrian Lament as Psychopomp. *Temenos. Studies in Comparative Religion* 14, lk 79–96.
- Hronos = *Хронос – всемирная история в интернете*. Религии мира. Православие (<http://www.hrono.ru/religia/pravoslav/radunica.php> – 18. jaanuar 2011).
- Jeremina 1981 = Еремина, Валерия. Историко-этнографические истоки «Общих мест» похоронных причитаний. *Русский фольклор XXI*. Ленинград: Наука.
- Konakov 1993 = Конаков, Николай. *От святок до сочельника. Коми традиционные календарные обряды*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.
- Konkka 1975 = Конкка, Унелма. Табу слов и закон иносказания в карельских плачах. *Проблемы фольклора*. Москва.

Konkka 1992 = Конкка, Унелма. *Поэзия печали. Карельские обрядовые плачи*. Петрозаводск.

Levkievskaja 2003 = Левкиевская, Елена. *Славянский оберег. Семантика и структура*. Москва: Индрик.

Limerov 1996 = Лимеров, Павел. *Мифология загробного мира*. Сыктывкар: Коми НЦ УрО РАН.

Mikušev 1973 = Микушев, Анатолий. *Эпические формы коми фольклора*. Ленинград: Наука.

Mikušev & Plessovski 1979 = Микушев, Анатолий & Плесовский, Фёдор. Причитания. Микушев, Анатолий (toim). *История коми литературы 1. Фольклор*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

Mikušev jt 1994 [1967] = Микушев, Анатолий & Чисталёв, Прометей & Рочев, Юрий (toim) 1994. *Коми народные песни: Ижма и Печора*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

Mikušev jt 1995 [1971] = Микушев, Анатолий & Чисталёв, Прометей & Рочев, Юрий (toim) 1995. *Коми народные песни: Вызь и Удора*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

Nalimov 1907 = Налимов, Василий. Загробный мир по верованиям зырян. Христианство и язычество народа коми. *Этнографическое обозрение* 1–2, lk 4–23.

Nenola, Aili 1978. Niin miä elän kui kylmäs sarajas. Inkeriläiset tilapäätkeviritet. *Sananjalka. Suomen kielen seuran vuosikirja* 20. Turku, lk 75–103.

Nesanelis 1994 = Несанелис, Дмитрий. *Традиционные формы досуга сельского населения Коми края (вторая треть 19 – первая треть 20 вв.)*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

Ossipov, Ivan 1986 = Осипов, Иван. *Висер вожса сыланкывъяс да мойдкывъяс*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

Piela, Ulla 2005. Parantajan rituaalinen kosketus. Huttunen, Sirpa & Nuolijärvi, Pirkko (toim). *Tahdon sanoa. Kirjoituksia kielen ja perinteen voimasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 11–31.

Plessovski 1968 = Плесовский, Фёдор. *Свадьба народа коми*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

Poznanski 1917 [1995] = Познанский, Н. *Заговоры. Опыт исследования происхождения и развития заговорных формул*. Петроград: Типография Д. В. Орлова.

Rahhimova 2005 = Рахимова, Элина. Изображение “жилища” покойного в карельских и русских плачах. *Славянская традиционная культура и современный мир*. Сборник материалов научной конференции 7. Москва, lk 109–119.

Searle 1986 = Серль, Джон. *Что такое речевой акт*. Новое в зарубежной лингвистике. 17. Москва. [Searle, John 1965. What is a speech act? Black, Max (toim). *Philosophy in America*. London: Allen and Unwin, lk 221–239.]

- Semjonov 1992 = Семенов, Виктор. *Традиционная семейная обрядность народов Европейского Севера: к реконструкции мифопоэтических представлений коми (зырян)*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- Sidorov 1997 [1928] = Сидоров, А. С. *Знахарство, колдовство и порча у народа коми*. Материалы по психологии колдовства. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Siikala, Anna-Leena 1992. *Suomalainen šamanismi. Mielikuvien historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 565. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Stark, Laura 2006. *The Magical self. Body, Society and the Supernatural in Early Modern Rural Finland*. FF Communications 290. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Stepanova 1985 = Степанова, Александра С. *Метафорический мир карельских причитаний*. Ленинград: Наука.
- Tarkka, Lotte 2005. *Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Terjukov 1979 = Терюков, Александр. *К изучению погребального обряда Печорских коми*. Москва: Наука.
- Terjukov 1984 = Терюков, Александр. *К изучению погребального обряда коми-ижемцев*. Москва: Наука.
- Tšistov 1960 = Чистов, Кирилл. *Причитания*. Библиотека поэта: Большая серия. Ленинград: Советский писатель.
- Tšistov 1994 = Чистов, Кирилл. К вопросу о магической функции похоронных причитаний. Петрухин, Владимир (toim). *Историко-этнографические исследования по фольклору*. Сборник памяти С. А. Токарева. Исследования по фольклору и мифологии Востока. Москва: Восточная литература РАН, lk 267–274.
- Viljakainen, Maarit 2009. *Minekäs mie siun manoan. Taudin Puhuttelut parannusloitsuissa*. Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim). *Korkeempi kaiku. Sanan magiaa ja puheen poetiikkaa*. Kalevalaseuran vuosikirja 88. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Summary

The Magic of Laments in Funeral Customs and in Warding off Vermin/Weeds

Galina Misharina

Key words: charms, funeral customs, Komi people, laments, warding-off rites

The article dwells upon two types of Komi ritual lamentation: funeral laments and the ones used for expelling bedbugs from the house or for ridding the fields of burdock. The focus is on the magic aspect of ritual lamentation, together with the analysis of the

genres of laments within protective rites – although the texts used in such rites actually operate as charms and incantation, the context of the custom reveals a number of elements which are intrinsic of the logic of presenting laments. The author comes to the conclusion, by way of analysing the texts performed at funerals and ward-off rites that besides the poesy, uniform popular terminology and recitative presentation, these texts have similar performing characteristics and unitary magic. As an integrated whole, these characteristics make it possible to use the same terminology with regard to the texts used in protective magic rites and the ones of funeral customs.